

"Democratie is een historische uitvinding. Er is geen democratisch gen, en democratie zit ook niet ergens in de hersenen"

Burgerschap op school: agenda of principe?

Burgerschapsonderwijs is zoveel méér dan alleen af en toe een les, een 'moetje' om af te vinken op de toch al overvolle te doen-lijst. Professor Pedagogiek Gert Biesta over verwachtingen en verlangens en de kunst om democratische vaardigheden en kwaliteiten in elk klaslokaal tot leven te brengen. "Democratie is niet een kwestie van 'vrijheid blijheid', maar allereerst van grenzen en begrenzing, zodat we het met elkaar uit kunnen houden."

De discussie over de rol van het onderwijs in het bevorderen van goed burgerschap is niet van recente datum en speelt zeker ook niet alleen in Nederland. De zorg over samenhang in de samenleving speelt in veel landen, net als de roep dat het onderwijs sociale cohesie, integratie en actief burgerschap zou moeten bevorderen. De toenemende zorgen over radicalisering en anti-democratische tendensen versterkt dit beroep op het onderwijs. Op Europees niveau wordt benadrukt dat scholen de 'common values' van Europa moeten overdragen en in Groot-Brittannië ligt er een plicht bij al het onderwijs om fundamentele Britse waarden te onderwijzen. Ook in Nederland wordt gewerkt aan de aanscherping van de burgerschapsopdracht voor het onderwijs, zodat het op zijn minst duidelijk is wat iedere school te doen heeft.

Dat klinkt allemaal mooi, en is natuurlijk ook belangrijk voor de kwaliteit van ons samenleven, maar vanuit het perspectief van

de school voelt het maar al te vaak alsof er weer iets wordt toegevoegd aan een toch al overvolle agenda. Daar komt nog bij dat de verwachtingen zich vooral toespitsen op de school en maar al te gemakkelijk wordt vergeten dat de invloed van de samenleving vele malen groter is dan die van de school alleen. Dat betekent niet dat het onderwijs geen bijdrage kan leveren, maar we mogen niet vergeten dat het onderwijs niet alle problemen van de samenleving kan oplossen – 'schools cannot compensate for society,' zoals de Engelse onderwijssocioloog Basil Bernstein het zo krachtig heeft geformuleerd. Er is, anders gezegd, ook altijd een pedagogische verantwoordelijkheid voor de samenleving als geheel.

Burgerschap: een containerbegrip

Wat ook niet helpt, is dat 'burgerschap' nogal een containerbegrip is, waar heel verschillende definities in schuil gaan. Er is een sociale

Gert Biesta is als *Professor of Public Education* werkzaam bij de National University of Ireland at Maynooth, en als *Professor of Educational Theory and Pedagogy* aan de University of Edinburgh, Schotland. Tot eind 2020 bekleedde hij de NIVOZ leerstoel voor de Pedagogische Dimensies van Onderwijs, Opleiding en Vorming aan de Universiteit voor Humanistiek. In 2020 werd hij benoemd als lid van de Wetenschappelijke Curriculumcommissie die de komende drie jaar de minister van Onderwijs gaat adviseren over de herziening van het curriculum en de kerndoelen en eindtermen. Gert Biesta's onderzoek richt zich op de theorie en het beleid van onderwijs en opvoeding, met bijzondere interesse voor de relatie tussen onderwijs en democratie.

definitie van burgerschap, waarin burgerschap vooral heeft te maken met sociale cohesie en integratie, wat in de praktijk nogal eens betekent dat minderheden zich moeten aanpassen aan de meerderheid. Op zich is de zorg voor sociale samenhang terecht, maar we mogen niet vergeten dat een samenleving waarin alle neuzen dezelfde kant op wijzen, niet automatisch ook

een democratische samenleving is. Denk aan Noord-Korea of voormalig Oost-Duitsland.

Daarnaast is er een morele definitie van burgerschap, waarbij de focus ligt op individuele verantwoordelijkheid en het aanspreken van burgers hierop. Dit is bijvoorbeeld de discussie over actief burgerschap, waarbij burgers worden opgeroepen actief zorg te dragen voor burens en buurt, en het niet allemaal af te schuiven op de overheid. Ook dit is niet onbelangrijk, zeker omdat de overheid het niet zonder ons kan doen. Maar onderzoek laat ook zien, dat actieve burgers niet automatisch ook democratische burgers zijn.

Het blijft daarom belangrijk burgerschap ook expliciet te verbinden met de democratie, en naast de sociale en de morele definitie van burgerschap ook de politiek-democratische definitie in beeld te houden.

Wat is democratie?

In zekere zin is het antwoord op bovenstaande vraag eenvoudig: democratie gaat over de deelname van iedereen (de '*demos*') aan bestuur en besluitvorming (het Griekse woord '*kratein*'). Abraham Lincoln gaf de mooie definitie van democratie als de '*government of the people, by the people and for the people*'. Winston Churchill noemde het de '*worst form of government ... except for all other forms tried so far*'. Daarmee gaf hij aan dat democratie lastig kan zijn, maar dat alle alternatieven die tot nu toe zijn bedacht altijd slechter uitpakken. Democratie heeft enerzijds te maken met gelijkheid – het geeft iedereen

een gelijke stem in besturen en beslissen. Daarnaast wordt in het moderne democratiebegrip daar altijd het principe van vrijheid naast gezet. Democratie – of nauwkeuriger: liberale democratie – wil de vrijheid van iedereen waarborgen en wil er zorg voor dragen dat iedereen in gelijke mate van die vrijheid gebruik kan maken.

Het is belangrijk om niet te vergeten dat democratie een historische uitvinding is. Er is geen democratisch gen, en democratie zit ook niet ergens in de hersenen. Dat betekent dat niet ieder weldenkend mens automatisch ook enthousiast is over de democratie. Democratie is een manier waarop we als mensen ons samenleven vorm proberen te geven, vanuit de gedachte dat er een veelheid aan visies op het goede leven is. Democratie ziet pluraliteit en diversiteit dus als positief, en probeert daar zoveel mogelijk ruimte aan te bieden, en iedereen die ruimte in gelijke mate te geven. Naast vrijheid en gelijkheid gaat het in de democratie daarom ook om solidariteit. Het gaat er niet alleen om mijn eigen vrijheid zo groot mogelijk te maken. Democratie vraagt ook dat we zorg dragen voor elkaars vrijheid.

Een kwestie van kiezen?

Democratie geeft aan iedereen een stem, en geeft die stem in gelijke mate. Daarmee kan snel de indruk ontstaan dat democratie een kwestie van kiezen is, en dat het bij democratisch kiezen gaat om het principe van '*meeste stemmen gelden*'. Tot op zekere hoogte is dat correct, maar er moeten wel een aantal kanttekeningen bij worden gemaakt.

De eerste is dat iedere meerderheid ook altijd minderheden creëert – er zijn altijd '*winnaars*' en '*verliezers*'. In een democratie kunnen de verliezers niet zomaar afgeschreven worden. Ze maken immers net zo goed deel uit van de plurale democratische samenleving. Democratie gaat dus niet alleen om de macht van de meerderheid, maar impliceert ook een zorg voor minderheden. De winnaar moet zich altijd bekommeren om de verliezers. In de democratie gaat het er immers om dat winnaars en verliezers het met elkaar uithouden of, positiever gezegd, proberen op een goede manier met elkaar samen te leven.

De tweede kanttekening bij de idee dat democratie slechts een kwestie van kiezen zou zijn, heeft te maken met het feit dat de democratie grenzen stelt aan wat mensen kunnen kiezen of, nauwkeuriger gezegd, aan wat mensen willen of verlangen. Democratie wil iedereen zo veel mogelijk vrijheid bieden, maar wil dat in gelijke mate doen. Dat betekent dat wanneer de vrije keuze van de ene mens of groep de vrijheid van een andere mens of groep zou inperken, er een probleem is. Dit is de reden waarom in meer recente discussies over democratie is benadrukt dat democratie niet zozeer een kwestie van het optellen van preferenties is – zeg maar wat je wilt, en dan geven we de meerheid haar zin – maar eigenlijk gaat om de vraag welke wensen en verlangens van individuen en groepen collectief '*gedragen*' kunnen worden. In meer theoretische taal betekent het dat in de democratie niet het ⇒

eigen belang voorop kan staan, maar dat eigen belang altijd 'gewogen' moet worden in het licht van het collectieve belang. Dat is niet altijd prettig, vooral niet als het collectieve belang vraagt dat we ons eigen belang – onze eigen wensen en verlangens – inperken of omvormen om het met elkaar uit te kunnen houden. Over deze kwestie zijn dikke boeken vol geschreven. In de literatuur staat het bekend als het idee van 'deliberatieve democratie.' Maar The Rolling Stones hebben het eigenlijk heel scherp en heel simpel onder woorden gebracht, omdat in de democratie 'you can't always get what you want'. Democratie is dus niet een kwestie van 'vrijheid blijheid', maar allereerst van grenzen en begrenzing, zodat we het met elkaar uit kunnen houden.

Het democratische principe is het pedagogische principe

Hiermee komt het centrale principe van de democratie in beeld, namelijk dat democratisch samenleven een 'wereldse' manier van bestaan van ons vraagt. Niet louter gedreven door onze individuele wensen en verlangens, maar steeds weer met de vraag hoe mijn of onze wensen en verlangens zich verhouden tot de wensen en verlangens van anderen. En ook: hoe we via het bevragen en waar nodig omvormen en inperken van onze wensen en verlangens kunnen komen tot datgene wat we met elkaar als wenselijk en 'verlangbaar' kunnen zien?

Wat interessant is, is dat deze centrale democratische uitdaging

(het democratische principe) tegelijkertijd ook de centrale pedagogische uitdaging is (het pedagogische principe). Immers in het verschil tussen simpelweg achter je eigen verlangens aanlopen of de vraag met je mee dragen welke verlangens die bij jezelf opkomen 'verlangbaar' zijn en welke niet, ligt het onderscheid tussen een niet-volwassen en volwassen manier van in de wereld zijn. Zoals de Franse pedagoog Philippe Meirieu het zo mooi zegt: '*pedagogiek is het complexe werk om kinderen te helpen los te komen van de logica van verlangens*'. Dat is niet om die verlangens te onderdrukken, maar om in de veelheid van verlangens juist die verlangens te vinden die gaan helpen bij goed leven en goed samenleven.

Pedagogiek is daarbij geen kwestie van kinderen vertellen wat ze wel of niet zouden mogen of moeten verlangen. Pedagogiek is het trage werk om de vraag welke van mijn verlangens nastrevenswaardig zijn tot een levende vraag te maken die kinderen en jongeren hun leven lang met zich mee willen dragen.

Het werken aan die vraag is een levenslange uitdaging. We mogen niet veronderstellen dat zogenaamde 'volwassenen' dit al in de vingers hebben en dat kinderen daartoe (nog) niet in staat zijn. We zien maar al te veel voorbeelden van 'volwassenen' die nog steeds alleen bezig zijn met hun eigen verlangens. En andersom zijn er tal van voorbeelden van jonge mensen die dat niet doen en in die zin veel volwassener in de wereld staan.

Werk maken van burgerschap is werken aan volwassen willen zijn

Wanneer we op deze manier naar burgerschap en democratie kijken, is duidelijk dat alleen 'lessen in burgerschap' niet voldoende is. Minstens zo belangrijk is dat we kinderen en jongeren helpen en enthousiasmeren om op deze manier naar hun plek in de wereld te kijken door ze te stimuleren hun eigen wensen en verlangens te 'toetsen' aan de buitenwereld. Zo ontdekken ze dat in die wereld niet alles mogelijk is. Grenzen ontmoeten en begrenzing begrijpen is een belangrijke manier om werk te maken van burgerschap.

Dat werk begint met het ervaren en ontmoeten van weerstand. De materiële weerstand die we vinden in het werk van klei, steen, verf en hout, waarmee we natuurlijk van alles kunnen maken, maar waar het materiaal niet alles toelaat. De levende weerstand die we ervaren in onze omgang met planten en dieren, waar we niet zomaar onze wil aan kunnen opleggen en die eigenlijk vooral zorg van ons vragen. En de sociale weerstand die we ontmoeten in de omgang met andere mensen, en die we kunnen oefenen in zang, sport, toneel, enzovoorts. Zo bezien biedt goed onderwijs een scala aan mogelijkheden om het democratische principe te oefenen. Daar moeten we ook over praten, maar we moeten wel iets hebben om dat gesprek over te voeren. Het is dus belangrijk dat we de ervaring vullen en voeden, en niet onmiddellijk denken dat ⇒

burgerschap een kwestie van debatteren en argumenteren is. Democratisch burgerschap blijft een uitdaging, voor de school en ook voor de samenleving. Wanneer we die uitdaging louter als een 'agenda' zien die door de school uitgevoerd moet worden, wordt burgerschapsonderwijs al snel een extra last en belasting. Als we breder

kijken naar het democratische principe, en dus niet gefixeerd blijven op expliciete lessen, zien we vooral veel mogelijkheden om dat in het onderwijs vorm te geven. "Zo gezien is burgerschapsonderwijs integraal onderdeel van onderwijs dat haar pedagogische opdracht serieus neemt."

Scan de QR
code en bekijk
de **lezing** van
Gert Biesta